Dr ANĐELA HORVAT:

PRILOG
POZNAVANJU SPOMENIKA NO OPĆINE VELIKA GORICA
(Turopolje)

Posebni otisak iz broja 5
VIJESTI MUZEALACA I KONZERVATORA
Zagreb 1961.

Dragoj Zdenki prilikom 35-god. poznanstva i prijateljstva – srdačno – Dela

PRILOG POZNAVANJU SPOMENIKA NO OPĆINE VELIKA GORICA (TUROPOLJE)

Tko danas letimično prođe plodnim turopoljskim krajem južno od Save na domaku Zagreba, vidjet će među mnoštvom ostalih zgrada nekoliko istaknutijih što zidanih, što drvenih građevina, koje nose biljeg trajne vrijednosti. Među njima zauzimlju istaknuto mjesto drvena kurija u Donjoj Lomnici, drvena kapela u Velikoj Mlaki, vijećnica u Velikoj Gorici i »grad« Lukavec. Ti objekti najbolje tumače arhitektonsku djelatnost u prošlosti ovoga kraja, a ostali, na koje nailazimo po razasutim brojnim selima dopunjuju tu sliku. Prolazeći šumovitim Vrhovljem Vukomeričkih gorica i ravnicom s njivama i livadama, zapazit ćemo i nekoliko spomenika, koji govore o svježim zbivanjima skore prošlosti u vezi s NOB-om.

Tako spomen-ploča u Čičkoj Poljani iz 1957. upozorava gdje je izabran prvi Kotarski narodno-oslobodilački odbor za kotar Veliku Goricu. Spomen-ploča pak na Zadružnom domu u Kučama postavljena je na spomen palih boraca, kao i ona na Domu kulture DIP-a Turopolje, gdje se nižu imena palih. Na spomen borbe 26. VIII 1943. naći ćemo podignut spomenik kod Dubranca iz 1956. U čast palih boraca podignut je u Lukavcu 1957. spomenik s brončanim reljefom V. Rivaja; na njih sjeća humana scena: partizani prenose ranjenika. U čast palih boraca kao i žrtava fašizma podignuti su spomenici u Novom Čiču, Veleševcu, gdje je i grob palog borca JA iz 1944., te u Velikoj Mlaki. U drevnom Šćitarjevu podignut je spomenik palima, elementarne forme, po nacrtu prof. J. Ladovića, a u centru Turopolja, u Velikoj Gorici postavljen je pred Domom kulture borbeni brončani »Bombaš« Emila Bohutinskog, dok je na groblju kosturnica palih boraca.[1]

No duga prošlost ovoga dijela naše zemlje otkriva se djelomično spomenicima, koje je Turopolje samo malim dijelom sačuvalo, zatim onim spomenicima, za koje znamo iz historijskih vrela i onima koji se čuvaju po muzejima. Da se o njima već u više navrata pisalo, za to su osobito zaslužni E. Laszowski i J. Barlé. Usprkos tome još nedostaje pregledna slika o ljudskoj djelatnosti toga kraja, kako je možemo očitati prema fragmentarno očuvanim spomenicima kulture. Zbog toga ću ovdje pokušati da dadem — koliko je to moguće — skicu razvojne linije ovoga kraja s tog stanovišta.

O ljudima iz doba prethistorije govori zasad tek nekoliko predmeta: sjekirica od tvrdog sijenita iz Peršinovca, te žare s grobnih polja iz Velike Gorice. Obratno, od toga, Turopolje je upravo posuto razmjerno mnogobrojnim lokalitetima, koji daju antikne nalaze, što ne začuđuje kad znamo, da je u doba rimske vlasti na području današnjeg Šćitarjeva bilo naselje Andautonija, ilirskih Andautonijaca, koje kasnije postaje rimski municipij. Sa žaljenjem čitamo, da je obrise grada u obliku izduženog nepravilnog šesterokuta vidio još koncem 18. st. arheolog Katančić. Brojni su predmeti nadživjeli rasulo grada, od kojih su za nauku osobito važni oni s natpisima uklesanim u kamen. Navodimo neke od njih. Natpis iz I stoljeća n. e., nađen u Petrovini, spominje uvaženog patrona Andautonije Lucija Funisulana, vjerojatno etruščanskog podrijetla. Onaj, koji je uklesan na žrtveniku svjedoči, da se ovdje u neposrednoj blizini Save štovalo riječno božanstvo Savus. Natpis iz III st. časti Hereniju Etruscilu, majku tabora, ženu cara Decija. Onaj s reljefom božice Nemeze, nađen također u Petrovini, spominje, da je u III stoljeću Andautonija municipij. To znači da u gradu nije nadvladala romanizacija, nego da je prevladavao domaći život. To se očituje i u obradi reljefa, koji je zahvalno dao podići vijećnik municipija Julije Viktorin veteran vjerojatno polovinom III st. zaštitnici pravde i sudbine Nemezi. Kako ova Nemeza iz Andautonije, koja inače strogo pazi da se obdržavaju pravila igre, pa se zato štovala u teatrima i amfiteatrima, ima uza se kola, pomišlja se, da je grad imao svoj vjerojatno drveni amfiteatar. Da je u Andautoniji bilo i ljepše ukrašenih zgrada, na to potsjećaju nalazi ulomaka fresaka sa stiliziranim cvijećem.

Stanovništvo ovog sela još uvijek gotovo danomice nailazi prilikom obrade tla na ostatke Andautonije, napose na novac, koji ovdje teče od cara Tita (79—81) do Valensa (+ 378). Sistematsko bilježenje svih nalaza bez sumnje bi upotpunilo bolje poznavanje prošlosti tog drevnog naselja. Dakako da neuki ljudi mnogo toga zabace ili upropaste, no upravo ovdje sam naišla i na vrlo pohvalni odnos prema spomenicima. Još je Sabljar pribilježio da se kod obitelji Kičin i Hapač čuva antikno kamenje, koje sam gotovo nakon sto godina zatekla na istome mjestu, a da ljudi nisu došli u napast da ga upotrebe bud

za što. Radi se o velikom napuknutom sarkofagu (60 × 208 × 82 cm), koji doduše nema takovu vrijednost da bi ga se moralo transportirati u zagrebački Arheološki muzej, no da je smješten usred sela negdje u blizini crkve, prije bi ga posjetioci primijetili, da ih taj susret potsjeti na Andautoniju, nego da leži u zabitnom dvorištu. Drugi pak blok kamena, koji je vjerojatno nedovršeni kapitel (100 × 63 × 83 cm) ukazuje na to, da se u samoj Andautoniji gajio klesarski zanat.

Osim u Šćitarjevu, koje je mjesto najvažniji arheološki lokalitet iz doba rimske vladavine u ovome kraju, na antikne nalaze nailazi se ovdje još na dvadesetak mjesta. Tragovi ceste zapaženi su u Bapču, Donjoj Lomnici, Petrovini, Kravarskom, Buševcu, Kurilovcu — gdje se spominju 1777., zatim u Mraclinu — gdje se spominju 1509., a u Gornjem Lukavcu navodi se već 1461. »via antiqua«. Rimski grobovi nađeni su u Obrežini, Petrovini, Velikoj Gorici, Donjoj Lomnici, a zidovi, odnosno građevni materijal (kamen, opeka) u Novom Čiču, kod Bukevskog Sopa, u Kosnici i Kravarskom; cijevi antiknog vodovoda zapažene su kod Kravarskog Barbarića; kod Drenka su nađene antikne posude, u Bukevju novci, a u Bapču sarkofazi od kamena i olova.[2]

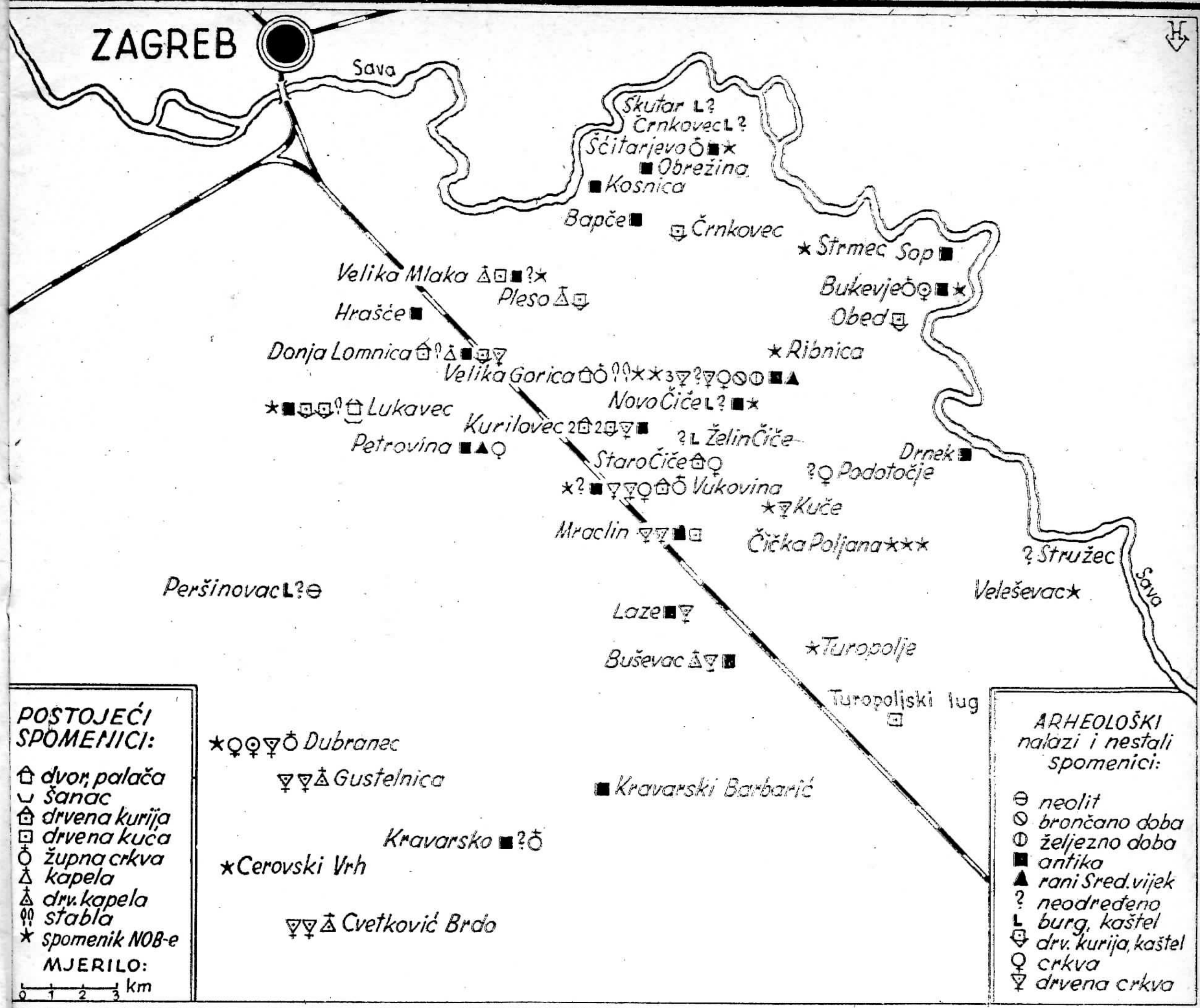
O zbivanjima, koja su cvatuću Andautoniju bacila u rasulo, historijski izvori šute. Tek vjerna zemlja sačuvala je nekoliko predmeta, koji svjedoče o velikoj promjeni koja se ovdje desila. Posuda nađena u Petrovini, koja je nastala negdje na prijelazu iz VII u VIII stoljeće pokazuje se srodnom s posudama iz avarsko-slavenskih nekropola, a znamenito nalazište grobova u Velikoj Gorici na »Visokom brijegu«, pronađeno 1908., više je progovorilo o novim gospodarima ovoga kraja. Uz kosture sahranjenih bilo je više priloga: posuda, oruđa, oružja i nakita. Keramika, kao i vedrica imadu izrazito slavensko obilježje t. zv. podunavskog tipa. Noževi, trokrilne strelice, ili one u obliku lastavičjeg repa pokazuju oznake onog materijala, koji se nalazi u avarsko-slavenskim grobovima u Karpatskoj kotlini, dok sjekire — koje mogu biti i oruđe i oružje pokazuju srodnost kako s onima iz avarsko—slavenskih grobova tako i s franačkima. Karolinškom krugu pripadaju ukrasna zrna đerdana, a jedino u ukrasnom jezičcu od lijevanog srebra s motivom lozice i grifa izražena je avarska tradicija, kojom se kiti konjanik.[3]

U ovim se nalazima iz vremena oko godine 800. odražava vrijeme savezništva Slavena s Avarima, koji doskora nestaju s pozornice historijskog zbivanja, da gospodarem naše zemlje, pa i ovog kraja postaju naši davni pređi.

Opet slijedi duga šutnja od gotovo pola tisućljeća, kad ulazimo u trag djelatnosti kasnijeg Srednjeg vijeka. Ona se u vrijeme razvijenog feudalizma očituje, među ostalim, napose dizanjem čvrstih burgova. Ovdje međutim — na području slobodnih plemića, seljaka, koje od god. 1225. kralj Bela IV izuzimlje od službe gradu Zagrebu, — jaki feudalni magnati nisu ostavili vidljivijih tragova. Najvažniju je ulogu u Turopolju imao grad Lukavec. No njega je podigla plemenita općina turopoljska u vezi s prodiranjem Turaka, koji su prvi puta pustošili ovim krajem u neposrednoj blizini Zagreba već 1421. Turopoljci su između 1474. i 1479. podigli grad od drva; doskora se u njem smjestio gospodar Medvedgrada Ivan Thuz de Lak. Sve do 1544. grad bijaše u posjedu različitih magnata. Tada su ga se Turopoljci opet domogli, ali kako bijaše ruševan, podigli su 1576. opet od drvene građe nov grad, jer turska je opasnost bila još aktuelna, a oni su bili navikli graditi drvenom građom.[4] Tijekom XVI stoljeća osmanlijske su čete pustošile Turopoljem 1524., 1556., 1591., a 1593. — godine bitke kod Siska — dva puta. Na dvor, koji danas postoji na mjestu starog Lukavca osvrnut ću se kasnije, jer pripada baroknom vremenu.

Više podataka od ovih o svjetovnoj arhitekturi iz vremena Srednjeg vijeka na području Turopolja ima o crkvenim građevinama. Najstarija vijest potječe iz 1267. Tada se prilikom rješavanja spora oko neke zemlje spominje »cirkvišće«, što ukazuje na to, da je po svoj prilici između Čiča i Kuča (moguće kod Podotočja) postojala neka crkvena građevina. (. . . »quoddam fundamentum uocatum Circuische« . . .)[5]

Također u XIII st. spominje se već 1279. »ad viam publicam« crkva u Petrovini. Ta crkva sv. Petra, koja se spominje i 1334, te 1396. — tada kao zidana građevina, oko koje je drveno utvrđenje, — smatrala se prije provale Hasan-paše prvom i glavnom među župama u Turopolju. Franjo de Lomnica et Otok poklanja joj za njezino proširenje 1461. posjede, kao i skupocjene darove: veliki kalež, misal i svoj brevijar. I sami Turci su ovu crkvu poštedili, no 1622. je zatečena prazna i opustošena, jer su je razarali sami patroni, koji bi je bili morali održavati. Popravljena je 1634; tada je imala svođenu sakristiju (ponovno građenu 1758.), a oko crkve bilo je groblje. Prizidana kapela spominje se 1642. Ta je crkva u svetištu imala svod, dok je nad lađom bio

Spomenici kulture na području NOO Velika Gorica, sastavila dr Anđela Horvat

oslikani tabulat. Na stijenama su se vidjeli posvetni križevi. Iako zidana građevina, imala je drveni zvonik, koji se spominje od 1649. i drveno predvorje (1678), koje je imalo oslikani tabulat (1741). Kao napuštena spominje se ta crkva 1799. God. 1805. selo je imalo samo 5 kuća sa 73 stanovnika.[6]

Po opisu iz historijskih izvora ne može se zaključiti kojem je stilu pripadala ta građevina. Na to bi eventualno mogla odgovoriti iskapanja, koja bi mogla osvijetliti pitanja ne samo s obzirom na tu najvažniju sakralnu građevinu u Turopolju, nego i s obzirom na Andautoniju, jer je za tu zgradu najvjerojatnije korištena građa s antiknih ruševina, pošto su se upravo ovdje našla dva važna spomenika: onaj s natpisom senatora Funisulana, — koji natpis je prema mišljenju turopoljskih plemića (o. 1770) sadržavao njihove stare pravice[7] i onaj s reljefom Nemeze.

Osim ove crkve u Petrovini, godine 1334. spominju se na području koje ovdje promatramo, još crkve u Kravarskom, Dubrancu (što je potrebno podrobnije proučiti), zatim u Velikoj Gorici, Starom Čiču i Šćitarjevu.[8] Srednjovjekovna građevina u Kravarskom bila je 1634. »diruta«, 1641. popravljena, a u Dubrancu vjerojatno početkom XVII st. zamjenjena drvenom crkvom.[9] Oskudne vijesti poznate su u vezi s crkvom u Šćitarjevu, a više bilježaka postoji o crkvama u Velikoj Gorici i Starom Čiču, koje su zanimljive u vezi s razvojem umjetnosti ovoga kraja.

Drvena kurija Gašpara Alapića u Vukovini (Foto Višnja Huzjak)

»Ecclesia de campo Turouo« u Velikoj Gorici već se 1395. spominje kao zidana — »murata seu lapidea«. Stradala je za Hasan-pašinog pustošenja 1593., pa je 1608. bila u slabome stanju. Moguće se zbog toga spominje popravak kapele sv. Marije, koja je stajala pred crkvom, a nalazila se na groblju. Stara župna crkva zidana, dosta malena građevina, sa svođenim svetištem i svođenom sakristijom, s tabulatom nad lađom, imala je atrij prostraniji od same crkve (1668.). Novi drveni zvonik načinio je oko 1653. Nikola Stančević iz »Torsacza« kod Vukovine. Ta srednjovjekovna građevina spominje se ruševnom 1685, a nestaje oko 1686—1688, kad se diže nova crkva.[10]

»Ecclesia beati Georgii in Chicham«, koja se 1334. spominje u Starom Čiču, stradala je od Turaka, no doskora bijaše popravljena, tako da je 1622. zatečena u redu. Oko nje bilo je groblje. Svetište bijaše popravljeno 1630. Da se nedvojbeno radi o srednjovjekovnoj građevini, vidi se

iz opisa po tome, što se još tada čuva euharistija u zidu, što znači da postoji u crkvi kustodija. Za oko baroknog čovjeka 1668. činila se tamnom; imala je tri manja i tri veća prozora. (Tek barokizacijom je izmjenjena rasvjeta prostora: 1799. spominje se jedan prozor u dvorištu, a dva u lađi.) Već 1668. smatra se da crkva nije dosta velika (imala je 6 ½ × 3 hvata). Zato je imala — kao i ona u Velikoj Gorici — otvoreno predvorje veće od same crkve. Drven je također bio i zvonik nad ulazom, tj. smješten posred krovišta. Svodovi su bili u svetištu, i sakristiji, a lađu je natkrivao seljački oslikan tabulat, kako bijaše oslikano i pjevalište, dok atrij nije imao tabulat. Još 1777., pl. općina doznačuje dvadeset hrastova za popravak crkve, koja najprije postaje kapelom, a doskora ruševinom (1799.), pa je nedugo nakon toga razvučen i njezin kamen i njezin inventar.[11] Moguće od te crkve potječe stupac zasječenih bridova, koji sam zapazila 1950. kraj vukovinske crkve.

God. 1334. spominje se i »ecclesia beatissimi Martini de Chicharia« — u Šćitarjevu. Današnja crkva u tome mjestu, podignuta u 18. st., ima pobočnu kapelu. Taj se dio građevine razlikuje u detaljima od ostalog dijela. Na tom su poligonu, s visoko smještenim prozorima, na zidovima nepravilnosti: gornji je dio građen od drugačijeg materijala. Čini se, da je nadogradnja izravnala zidove, koji su stajali kao ruševina, a nisu tako pravilni, kao na starijem donjem dijelu. Jaki pilasteri izvana moguće su preostatak kontrafora. Kako je arhitektonska snimka prof. arh. A. Mohorovičića pokazala da se osi crkvene lađe i te pobočne kapele ne sijeku pod pravim kutem, a taj dio crkve pokazuje niz navedenih nepravilnosti, držim, da se današnja pobočna kapela može smatrati starijim dijelom crkve. Ova se zapažanja poklapaju s podacima koji kažu, da su prilikom svog četovanja crkvu popalili Turci, da je 1630. gotovo ruševna i da je do 1642. izvršen popravak.[12] Crkva je na najvišem položaju u selu (c. 107), a već 1347 spominje se na brežuljku, gdje su vjerojatno bile ruševine Andautonije,[13] pa nije isključeno da je to uvjetovalo njezinu neuobičajenu orijentaciju.

Iz ovog što je izneseno o srednjovjekovnoj sakralnoj arhitekturi Turopolja vidimo, da je pretežno bila zidana, a ne dr-

Detalj vrata kurije Alapić u Vukovini (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Zagrebu)

vena, kako bismo to mogli očekivati u kraju gdje je vjekovima donedavna cvalo drveno graditeljstvo. Početkom XVII st. te su građevine većinom bile zbog turskih upada u oštećenome stanju.

Kako se Turopolje nakon tih događaja snalazi na području graditeljstva u XVII stoljeću? Izvori potvrđuju da se - gdjegod je to bilo moguće — vršio popravak srednjovjekovnih građevina. Kako crkva u Petrovini 1642. dobiva novu pobočnu kapelu možemo pretpostavljati da time počinje barokizacija stare građevine. Inače te zidane građevine dobivaju drvene zvonike i predvorja (Petrovina 1649). Kako su stare crkve za novo pučanstvo postale premalene zapaža se, da se povećanje vrši atrijima. Da je takovo crkveno predvorje veće od samog crkvenog prostora, spominje se na pr. kod župnih crkava u Starom Čiču i u Velikoj Gorici 1668. S takovim oblikom povećanja prostora računalo se u Velikoj Gorici i 1679., kad je građen novi prostrani atrij, koji se imao prilagoditi prema nacrtu budućoj novoj baroknoj crkvi.

No istovremeno kad se obnavljaju srednjovjekovne zidane crkve, savremene potrebe Turopolje zadovoljava i građenjem novih građevina drvenom građom. Pošto su drvene crkve karakteristična pojava ovoga kraja još danas, zadržat ćemo se kod ove vrste građevina malo podrobnije. Nema sumnje da su vjekovima stambene zgrade — kao kuće i kurije — u kraju, koji je obilovao dobrom hrastovinom, bile građene tim materijalom. O tom su donedavna govorile brojne brvnare kuće i kurije, koje su iako arhitektonski zanimljive iščezle iz naše sredine ponajviše nedovoljno proučene.[14] Tako napr. više ne postoji prizemna kurija Brigljevića u Črnkovcu, zadružna kurija Arbanasovih u Donjoj Lomnici iz XVIII. st., kojoj je krovište impozantnih dimenzija bilo pokriveno slamom (porušena 1951.), šindrom pokrivena kurija Obed Ferićevih (porušena 1950.), kurija Banfićevih u Plesu (porušena godine 1920.). prostrana jednokatna kurija Pogledićevih građena u ključ iz 1750, koja bijaše istaknuti reprezentant arhitekture ove vrsti. Veoma prorijeđenu arhitekturu ove vrsti danas moguće u Turopolju najbolje tumače kurija Alapić u Vukovini, župni dvor u Starom Čiču, koji je 1831. Pavao Kundrah gradio sa šest Bukevljana, te jednokatna kurija Modić-Bedeković iz 1806, koja zajedno sa svojim inventarom (zanimljivo životno stablo porodice Modić), pa gospodarskim zgradama i grupom drveća sačinjava skladni ambijent. U kraju, gdje do u XIX stoljeće još postoje živa seljačka naselja na sojenicama u Turopoljskom Lugu kod Odre,[15] podižu Turopoljci — kako je spomenuto — čak i svoje glavno obrambeno uporište, grad Lukavec ponovno drvenom građom godine 1576.

Napose tijekom XVII st. ušlo je u običaj, da se čak i crkvene građevine, koje su — kako je izloženo — u Srednjem vijeku bile građene od trajnije građe podižu od drva. Samo na današnjem području općine Velika Gorica podignuto ih je u XVII st. desetak, a od XVIII do XX st. opet toliko, ako uzmemo u obzir zgrade za koje se znade od kakove su građe bile građene. Kako se spominju i neke za koje nije sigurno od koje su građe bile, njih ne uzimljem u obzir kod ovog promatranja. Tako na pr. nije isključeno da je mala kapela sv. Marije, što se 1608. spominje tik pred oštećenom župnom crkvom u Velikoj Gorici, bila drvena provizorna građevina. God. 1617. imala se ponovno graditi pa je svaka od obližnjih kuća morala dati 12 dasaka za njezin krov.[16]

Osnovne podatke iz historijskih vrela o drvenim crkvama donio je, doduše J. Barle,[17] no ovako razasuti ne daju jasan uvid u taj zanimljiv materijal, koji ujedno predstavlja iskustvo narodnog graditeljstva. Oni spomenici koji danas postoje, obrađeni su s etnografskog stanovišta u radnji Lj. Topali,[18] no o kako se jakoj topografskoj skupini ovdje radi, neka nam pokaže priložena tabela.

Ova tabela pokazuje da drvene crkve na današnjem području općine Velika Gorica nastaju od početka XVII do u XIX stoljeće. XVII je stoljeće doba njihova cvata, kad ih je — koliko se znade — podignuto dvanaest, u XVIII st. sagrađeno ih je šest, a isto toliko u XIX st. Obnavljale su se često parcijalno kad i koliko je to bilo potrebno, pa je gdjekad teško razlikovati obnovu od nove gradnje. Pregradnjama su one starije, koje i danas postoje, doživjele i naše dane (Buševac, Cvetković Brdo Pleso, Velika Mlaka). Primjećuje se, da se oko mnogih nalazilo groblje.

Gdjegod Barlè kaže prema zapisima vizitatora od kakove su građe bile te građevine navodi se da su od hrastovine, odnosno od hrastovih greda. (U Donjoj Lomnici 1678, u Lazama 1695, u Lomnici 1749; na Pleškome polju 1758, u Buševcu 1768, u Gustelnici 1832). To dokazuju i danas očuvane crkve. Samo se iznimno za crkvu u Bukevju kaže da je daščara. Prema tome ova turopoljska skupina razlikuje se na pr. od drvenih crkava koje su tijekom XVII i XVIII st. bile podizane u koprivničkome kraju, jer su one bile većinom kanatne građevine.[19] Mnoge turopoljske crkve,

TABELA DRVENIH CRKAVA NA PODRUČJU OPĆINE VELIKA GORICA

Vrijeme	Mjesto	Naziv	Predvorje	Toranj	Tabulat	Veličina	Obnova	Stoji do
Poč. 17. st.	Dubranec	župna sv. Katarine	ima	ima	1668.	5x2 1/2 hvata	1642. 1712.	1820.
I pol. 17. st.	Donja Lomnica	kapela sv. Tri kralja	1678. 1704. oslikano	1678. nov 1699.	1692.		1667. 1692. 1749. proširena 1758.	o. 1778.
spom. se 1630.	Vukovina	kapela sv. Marije	—	—	—	—	—	spom. se do 1642.
oko 1648.	Kuče	kapela sv. Fab. i Seb.	1678. 1714. oslikano	1668.	1678. 1696. novi	0.6x3 hvata	vjer. 1660. 1704. prostranija	1910.
oko 1650.	Dubranec	kapela sv. Marija	1668. 1678. oslikan	1678. 1692. 1704. 2 zvonika	1678. slikan 1704.		1688.	o. 1712.
1668. »noviter erecta«	Buševac	kapela sv. Apostola	1678. 1741.	1678.	1741. oslikan kao stijene	— —	— —	1758. »vrlo stara«
spom. se 1668.	Mraclin	kapela od 1695 sv. Vid	1746. oslikan	1668. 1695.	1695. 1746.	—	1712. 1746.	1768.
vj. I pol. 17. st. spom. se 1677.	Velika Mlaka	kapela sv. Barbara	1699. oslikano 1912. trijem	1677. 1796. 1867. 1912.	1699. nov oslikan	0.9x3 hvata	1759. 1822. 1912.	postoji
spom. se 1678.	Cvetković Brdo	kapela sv. Rok	1704.	nema	—	1695. vrlo mala	—	1720.
spom. se 1677.	Vukovina	kapela sv. Duh	1677. 1704. s tabul. oslikano	— —	— —	— —	1712.	spom. se do 1758.
spom. se 1678.	Gustelnica	kapela sv. Antun	1678.	1678. nema 1704. ima	1678. 1709. nov	0.2x1 hvat	1768.	1832.
oko 1688.	Laze	kapela sv. Barbara	1709.	nema	1695.	—	—	spom. se do 1768.
1720.	Cvetković Brdo	kapela sv. Rok	—	1761.	—	—	1761. vj. o. 1850.	1867.
1740.	Velika Gorica	kapela sv. Lovro	—		1740. sa slikama	—	1757.	1785.
spom. se 1749.	Lomnica	kapela M. Magdalena	1749.	1749.	—	—	—	spom. se do 1799.
1758.	Pleško polje	kapela Ranj. Isus	—	1758.	1799. oslikan	5 1/2x2 1/2 hvata	1896.	postoji
1768.	Mraclin	kapela sv. Vid	—	1799.	1799. oslikan	0.6x3 hvata	—	1891.

Vrijeme	Mjesto	Naziv	Predvorje	Toranj	Tabulat	Veličina	Obnova	Stoji do
1768.	Buševac	kapela sv. Apostola	—	ima	ima	7x3.5 hvata	1857. 1907.	postoji
1816.	Velika Gorica	kapela sv. Lovro	—	—	—	0.6x4 hvata	1867.	1904.
1816.	Velika Gorica	kapela Ranj. Isusa	—	—	—	6x4 hvata		1851. zapuštena
1832.	Gustelnica	kapela sv. Antun	—	1832.	—	6x3$\frac{1}{5}$ hvata	—	1888.
oko 1867. 1888.	Cvetković Brdo	kapela sv. Rok	—	—	—	—	—	postoji
vj. 19. st.	Bukevje	župna sv. Antuna	—	—	—	—	—	o. 1870.
1888.	Gustelnica	kapela sv. Antun	1888.	1888.	—	—	—	postoji

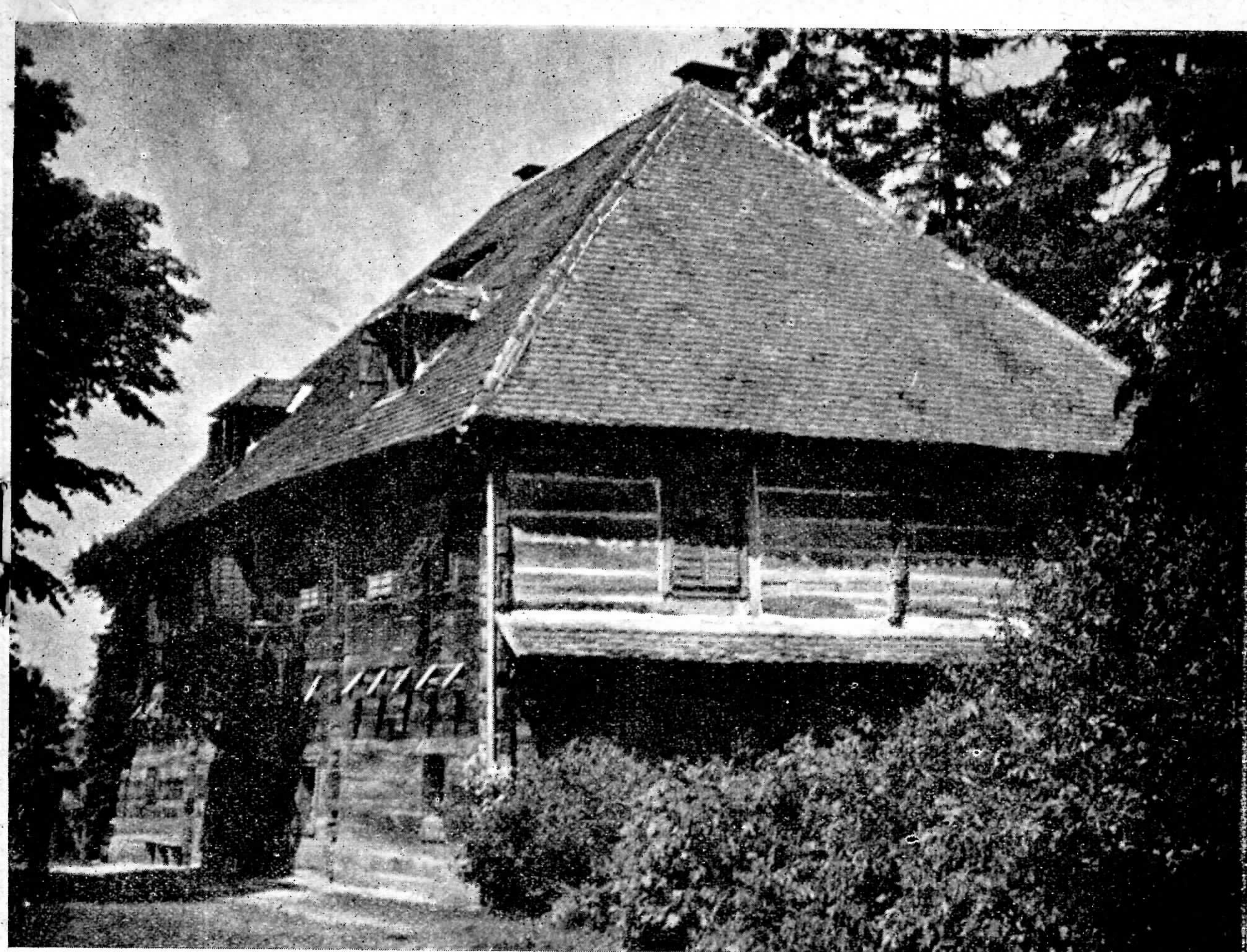
osobito one iz ranijih vremena, imale su predvorja, koja su katkad bila oslikana, a neke su imale i u atriju tabulat (Vukovina, sv. Duh 1677, Velika Mlaka 1699; Donja Lomnica 1704, Mraclin 1746). Predvorje je katkada bilo veće od samog crkvenog prostora (Donjä Lomnica 1678), kao i kod zidanih crkava. Taj je prostor, dakle, na ekonomičan način povećan da je ujedno, bez sumnje, pridonosio slikovitosti tih građevina. U nekoliko se navrata spominju invenciozne naprave; takva arhitektura se do potrebe mogla razgaliti, da narod, koji stoji vani može pratiti obred; u Vukovini (sv. Duh 1746) mogle su se daske podizati, a u Cvetković Brdu i Kučama (1799) u istu svrhu su se mogli spuštati zaklopci »valvae«.

Gotovo redovito su te brvnare imale i tornjić, koji se dizao povrh predvorja (Donja Lomnica 1678, Pleško polje 1758). No u nekim slučajevima zaigrala je silhueta takove građevine naročito smještenim tornjićem posred krovišta gdje se spajao atrij sa zatvorenim dijelom prostora, tj. nad glavnim ulazom u crkvu (Mraclin 1695, Velika Mlaka 1796, Kuče 1799); dok je proštenjarska kapela sv. Marije u Dubrancu imala 1704. čak dva zvonika, tornjić nad svetištem i nad predvorjem.

U ovome se kraju u unutrašnjosti manja pažnja posvećivala ukrašavanju pjevališta, koje je znalo biti i oslikano; ono u Dubrancu u crkvi sv. Katarine zapremalo je 1799. veći dio crkve. Veća se pažnja posvećivala ukrašavanju stijena i tabulata. Slike se u vizitacijama razlikuju otprilike ovako: u Gustelnici je na pr. 1678. seljački tabulat, u Dubrancu je iste godine u Marijinoj kapeli tabulat sa slikama svetaca, a u predvorju oslikan seljački.

Takav pučki način slikanja nije bio u XVIII st. razumljiv ljudima baroka, koji su iz Zagreba zalazili u »Campus Turopolye« na vizitacije, pa se u nekoliko navrata navodi kritički negativni odnos prema toj pojavi. Dok se za tabulat u Mraclinu 1695. naprosto kaže da je »seljački«, god. 1746. se govori, da je unutrašnjost obijena daskama, na kojima su dosta nakazne slike; tako bijaše uređeno i predvorje. Očito se radilo o pučkom ekspresionizmu, prema kojem se izražava negodovanje također u Mraclinu već 1726, gdje je — čini se — crkva bila ukrašena i izvana (... »praeter exteriorem mascheradam, factam inutilem in Capella«...)[20] God. 1799. mraclinski se tabulat označava da je slikan »priprosto«; iste se godine za pučko slikarstvo u Gustelnici kaže: »parietes misere depicti«, a u Buševcu, da je svetište »ružno« oslikano.

Kakav dojam pučko umijeće može ostaviti na današnjeg gledaoca koji ima pozitivni stav prema tom radu, u ovome kraju danas najbolje tumači unutrašnjost kapele u Velikoj Mlaki. Niz slika svetaca, među kojima je ikonografska rijetkost u našim krajevima — sv. Kümmernissa,[21] mrtve prirode s bujnim buketima cvijeća u vazama na stijenama, te pučki ornamenat na tabulatu, predstavljaju dragocjen prilog zasićenog opremanja seoskog sakralnog objekta. Tu doživljavamo zasićenost ponutrice službenog baroka, transformiranu pučkim izrazom. Upravo tu u Velikoj

Drvena kurija obitelji Bedeković-Modić u Donjoj Lomnici (Foto M. Braim)

Mlaki doživljavamo pomiren susret umjetnosti sela i grada: u seljački oblikovanoj ljuski, prilagođenoj duhu baroka, dominira bogato izrezbaren ranobarokni retabl oltara iz 1679. koji je u biti još gotičke koncepcije — s oslikanim preklopnim krilima.

Sudeći po onome što se u izvorima opisuje i po onome, što je od tog likovnog bogatstva preostalo, vidimo, da je u tim pučki oblikovanim i oslikanim prostorima, popođenim ponajviše opekom katkad hrastovinom (Buševac 1695), ili čak kamenom (Pleško polje 1799) — bio ponajviše barokni inventar, katkada manje više rustificiran. Za Kuče napr. nije bio gotov 1697. oltar ranobarokno komponiran u ravnoj liniji,[22] a iz drvene kurije Pogledićevo potječe graciozni plošni rokoko retabl oltara sv. Florijana.[23]

Oltari su u tom kraju bili udomaćeni i u otvorenom predvorju (na pr.. Dubranec, sv. Marija 1692, Kuče 1746, Laze 1750). Neki određeni utjecaj pod kojim nastaje inventar tih crkava spominje se 1701. u Dubrancu; za t. zv. »Božji grob« od drva, oslikan s osam slika, kaže se: »instar Iesovitarum«.[24] Da su se pojedine umjetnine za te crkve nabavl. ale iz grada, pokazuje primjer slike sv. Fabijana i Sebastijana iz 1648. u Kučama, koja je utisnuta u kožu na venecijanski način.[25] Kapela sv. Duha u Vukovini imala je napr. godine 1740 male orgulje, tzv. pozitiv.[26] Misali lijepo opremljeni bakrorezima, uvezani u kožu, dobavljali su se iz Venecije (Buševac 1734, Pleso 1758).[27]

Od svega inventara tih drvenih crkava najstariji su neki predmeti izrađeni od metala a to su zvona i kaleži; upravo prema tim predmetima zatečenim u drvenim crkvama, kao i prema datiranim oltarima, računa se katkad prvotni postanak tih građevina za koje su bili rađeni. (Velika Mlaka, zvono, 1642; Buševac, kalež, 1635; F. F. Mathias Stuban, zvono 1668). Za zvo-

no se iz 1642. u Velikoj Mlaki znade da je to djelo Conrada Seissera nabavljeno iz Graza,[28] dok su ostala označena zvona nabavljana u Zagrebu (Gustelnica 1678, Buševac 1767. J. Riesera, Kuče 1799). Pučki su rad, bez sumnje, predstavljale škrinje; u koje se pohranjivao sitniji inventar, gdje nije bilo sakristija (Laze 1695),[29] radovi od kovanog željeza (uvrh zvonika pijevac u Gustelnici, 1704)[30] i votivni predmeti. Prije desetak godina vidjela sam još brojne votive izrađene od pčelinjeg voska, katkad od drva, koji predstavljaju muževe i žene u nošnjama, ruke, noge; oči; fantastične figure protiv bolesti »madrona« i drugih (Mraclin, Buševac; samo u Plesu oko 220 komada). Vjerojatno će tu biti i utjecaja zlatarskih predmeta, jer se ranije u Dubrancu uz zavjetne negve 1692. spominju brojni votivi od srebra, kao noge, ruke; oči, zub.[31]

Prema mjerama, koje većinom potječu iz 1799. vidi se, da su drvene crkve ovoga kraja različitom veličinom varirale između 4×2 m (Gustelnica) do oko 18×6 m (Velika Mlaka). Tek za nekolicinu se zna tko stoji iza njih. God. 1630. se na pr. spominju kao pokrovitelji drvene proštenjarske kapele sv. Marije u Vukovini »velemožna gospoda«: Gašpar Orašković, Žiga Orehoci i Stjepan Međurečki. Za proštenjarsku kapelu sv. Marije u Dubrancu obećaje ban Nikola Erdödi 1693. veću svotu od 100 ren. forinti. Kapelu na Pleškome polju podigla je 1758. udovica plemenitaša Ladislava Plepelića. Na slici pak sv. Kümmernisse u Velikoj Mlaki naslikan je donator Matej Basarović godine 1759.[32]

Dakako, da se u tom anonimnom stvaralaštvu malo znade za poimence poznate majstore. Tako na pr. 1652. Nikola Stančević iz župe Staro Čiče prekriva crkvu sv. Katarine u Dubrancu. Plemenita turopoljska općina naplatila je njegov posao tako, da smije svoje svinje žiriti u Bunskome lugu, te da smije i on i njegovi nasljednici uzeti kad bi štogod za sebe gradili potrebito drvo iz zajedničke šume.[33] Prigradnje u Velikoj Mlaki: »koruš«, zvonik i »pristašek« (trijem) izvršio je 1912. majstor Bogdan iz Bukevja.[34] Čini se, da je to selo dulje vremena davalo dobre graditelje, jer drvenu župnu kuriju u Starom Čiču, koju 1831. podiže Juraj Rusan, gradi Pavao Kundrah s još šest Bukevljana.[35] Današnju kapelu u Gustelnici, na kojoj su očiti strani utjecaji, radili su 1888. J. Rojc i I. Arnold iz Zagreba.[36]

Da barokna arhitektura zamjenjuje drvenu, vidimo već sredinom XVII stoljeća u Vukovini, gdje 1658. nastaje crkva sv. Marije umjesto ranije drvene. Crkva sv. Marije u Dubrancu se pak postepeno pregrađuje u baroknu građevinu (do 1714). Obje navedene bile su kao proštenjarske crkve ekonomski jače. God. 1778. zamijenila je drvenu zidana crkva u Donjoj Lomnici, a tek 1891. u Mraclinu, 1907. u Velikoj Gorici (sv. Lovro), a oko 1910. u Kučama. Neke su nestajale bez nadoknade (Dubranec, sv. Katarina, Vukovina, sv. Duh, Laze, Lomnica). I ta skupina spomenika, koja je — nema sumnje — predstavljala bogati likovni izraz ovih sela, veoma je prorijeđena, kao što su i stambene zgrade, kuće i kurije. Makar se tradicija građenja drvom ovdje dugo zadržavala, u nekoliko se navrata ponovno dižu na pr. kapele u Buševcu i Gustelnici, danas tu vrstu arhitekture predstavlja na području koje obrađujemo, samo pet tipološki različitih kapela: u Buševcu, Cvetković Brdu, Gustelnici, Pleškom polju i Velikoj Mlaki, koja svojim oblikom, inventarom i opremom daleko nadilazi regionalnu vrijednost.

Zbog ovako izrazitih sklonosti prema drvenoj građi nalet je baroka u ovome kraju, iako je on u neposrednoj blizini Zagreba, gdje barok od prve polovine XVII st. počinje davati jak pečat gradu — imao razmjerno malobrojni odraz na području arhitekture. Čini se, da ovdje ta djelatnost počinje barokizacijom srednjovjekovne crkve u Petrovini (obnovljena 1622, popravljena 1634), kojoj se 1642. prigrađuje pobočna kapela. Novom pak izgradnjom čitavog objekta — koliko se zasad može vidjeti — prednjači Vukovina, gdje 1658. umjesto drvene kapele dižu novu zidanu građevinu. Moguće odavle potječe grb Erdödya s god. 1658., što ga je vidio u Starom Čiču Sabljar prije kojih sto godina. Da je svod te crkve bio oslikan navodi se 1692; kako se pak 1688. spominju kao dužnici nasljednici slikara iz Zagreba (haeredes Pictoris Zagrabiae), može se pretpostavljati, da je slikanje u toj crkvi izvršio neki zagrebački majstor. Iz opisa se 1704. vidi, da je zvonik te proštenjarske crkve bio i izvana obojadisan. Danas teško možemo zamisliti kako je bila opremljena ova crkva u blizini turske granice. Među bogatim inventarom, koji je nestao, spominju se na pr. 1668. brojni zavjetni darovi u srebru, 20 votivnih slika, 11 okova ljudi, koji su se oslobodili turskog zarobljeništva vezeni crkveni svileni turski barjak, otet kod Jurjevih Stijena blizu Otočca, gdje je Petar Zrinski pobijedio Ali-pašu Čengića. Među brojnim darovateljima nalazimo 1679. ženu banskog namjesnika N. Erdödya, koja je poklonila kazulu od bijele svile. Već 1768. ta nekoć popularna zavjetna crkva bila je premalena, pa su župljani načinili ciglanu u kojoj se priprema-

Grad Lukavec (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Zagrebu)

la potrebna opeka.[37] Današnji oblik vukovinske crkve s blago zaobljenim svetištem, s kupolom, koju kruni lanterna nad lađom, sa zvonikom, koji se izdiže iz mirno raščlanjenog glavnog pročelja, predstavlja primjer bliz baroknom klasicizmu posljednje četvrti XVIII stoljeća.[38] Da je ta građevina »eximie reformata« spominje se 1805. godine.

Kako je stara crkva u Velikoj Gorici postala ruševinom, godine 1681. dovaža se kamen za novu čak iz kraja pod Okićem. Ugovor s majstorom Ivanom Szreglierom sklopljen je 1686., a 1690. nova crkva —

koja je sagrađena tako, da joj je pristajao prostrani atrij podignut prije 11 godina, — nalazila se pod krovom. Smatra se da su je gradili Talijani; 1692. spominje se naime crkveni dužnik Matija Kasagranda. Ta crkva, kod koje se kao osobitost navodi (1695) osmerokutni zvonik, pokriven crveno obojenom šindrom, proširena je 1757. kapelama, koje su prigrađene sa sjevera i juga. Na ponovno proširenje pomišljalo se već 1803., no to je odgođeno, tako da je velika obnova u duhu kasnog historicizma zadesila crkvu 1893., što je izvršeno po nacrtima H. Bollèa. Restauracija je žalibože uklonila i inventar, koji je mogao biti od interesa za našu umjetnost. Osim što se u više navrata navode naručitelji, godine 1700. je zabilježeno, da je glavni oltar bio nabavljen u Petrinji, te da je za rezbarski posao bilo isplaćeno 190 ren. for. To nas upućuje na rezbarsku radionicu, odnosno na majstora u tom gradu. Na tom je oltaru 1799. bila slika sv. Marije »eleganti Penicillo picta«.[39]

Postepeno je iz drvene nastajala današnja barokna crkva sv. Marije u Dubrancu. Čini se, da je najprije nastalo zidano svetište (moguće oko 1688), kojem je 1703. prigrađena sakristija, a 1709. polovina lađe. Još 1716. nije dovršena; tada su klesari, koje je naručio vlastelin Franjo Kamenjan, obrađivali kamen za vrata. Njegova žena Ana Stepanić ostavlja svotu

Ščitarjevo, Pietà, drvo, 1732. god.

od 300 for. za zvonik, koji se spominje istom 1826. sa zvonom zagrebačkog majstora Antuna Schiffera (iz 1823). Crkva je uglavnom dovršena 1726; god. 1768. — kad se spominje novi zidani kor, — dva oltara umjesto drvenog retabla imadu slike na stijeni slikane »in fresco«. Kad je zgradu trebalo popravljati, nacrt za obnovu načinio je 1882. H. Bollè. On je imao namjeru uščuvati stari oslikani tabulat. Obnova je povjerena društvu umjetnosti, kojega su članovi bili I. Kršnjavi i H. Bollè. Odlučeno je da se obnova izvrši u »romanskom stilu«.[40] Tako je i ta građevina — lišena svog starog inventara, danas tumač nastojanja iz vremena kasnijeg historicizma.

Barokna djelatnost XVII stoljeća veoma je slabo sačuvana u Turopolju; i ono što bijaše podignuto, tako je preinačeno (crkva u Velikoj Gorici), ili pak već davno nestalo, da u nju imamo uvid ponajviše prema opisima. Da su neka ostvarenja bila na visini, to pokazuje vješto klesan grb Stjepana i Andrije Katulića iz stare crkve u Starom Čiču iz 1689., koji na bijelom mramoru natpisom govori o utemeljiteljima altarskih fundacija tih domaćih ljudi. Darovao ga je 1895. N. Hribar Arheološkome muzeju u Zagrebu.[41]

Ni kapela sv. Triju Kralja u Donjoj Lomnici, kao čedniji primjer barokne građevine iz XVIII st. nije sačuvana u svom prvotnom izgledu. Ona je 1778. naslijedila svoju drvenu prethodnicu, no pregrađena je 1862.[42]

U drugoj polovini XVIII st. dobiva svoj današnji oblik župna crkva sv. Martina u Šćitarjevu (o. 1758—68.). Podignuta na dominantnom položaju stare Andautonije, izolirana je slikovitom ogradom sa štaketama, unutar koje je oko objekta lijepa tratina. Prilazi joj se kapijama; na jednoj od njih je godina 1772. (Srodna kapija vodi i crkvi u Vukovini). Jednobrodna građevina sa zaobljenim svetištem ima uz glavno pročelje zvonik, a sa sjevera sakristiju i prije spomenutu pobočnu kapelu, koja svojim nepravilnostima upućuje na raniju fazu tog spomenika. Krovište krase tri križa i pijetao od kovana željeza. I ovdje je — kao i u ostalim baroknim turopoljskim crkvama — glavni namještaj izmijenjen u doba restauracije, no tu se očuvao zanimljiv sitniji inventar. O opremi nestalih oltara govori nekoliko baroknih drvenih kipova (sv. Ivan i Marija s raspelom, sv. Nikola i Kvirin, te kip ranobaroknog značaja, koji je narod nazivao »Majka Božja vesela«). Pietà dobar rad u drvu iz 1732., neispravno je prebojen 1907. Grb od lipovine s geslom »Amore et candore« sačuvao je uspomenu na nekog do-

natora, a portatile s kurzivnim zapisom, o posveti Borkovića (17. st.), dok polihromirani tabernakul s rustičnim slikama sv. Petra i Pavla govori o kvaliteti nestalog glavnog oltara. Od starijeg namještaja sačuvana je krstionica. Osim toga tu nalazimo nekoliko lijepih zlatarskih radova. Tlocrtno trolisna posudica za ulje od srebra s ugraviranim slovima na poklopcu: C(rismo) I(nfirmorum) O(leum), visoka 4.5 cm, a u promjeru 5.5 cm sadrži u svom obliku kasnogotičke reminiscencije, kao i posrebren, djelomično pozlaćen križ s aplikacijama evanđelista, koji na poleđini ima ugraviranu Mariju s djetetom i rekvizite muke. (Vis. 30, promjer nožice 11.5 cm). Na nodusu je natpis:

CRUX	SCHITA	ANNO
S. MAR	RODEN	
TINI	SIS	1698

Kvalitetni je rad pozlaćen, i dijelom posrebrena monstranca, datirana godinom 1765. (vis. 56 cm); u obliku pokaznice su izrađena dva relikvijara S. Crucis i S. Martini E. Tur. iz XVIII st. (vis. 56 cm). Na teško pristupačnim zvonima čita se na jednome zapis: Anno Domini 1630. (visoko 42 cm), a na drugome: Iohannes Friedman Fudit me Zagrabiae 1761. vis 92 × 110 cm), dakle rad zagrebačkog majstora.[43]

Pučke radove od voska, kakovih nalazimo po drvenim crkvama, ima i ovdje; votivne figure prikazuju muškarca i ženu u nošnji, kravu, fantastičnu figuru protiv trbušnih bolesti. Njihova visina varira između 10 i 5 cm.

Još napominjem da se u crkvi nalazi na menzi oltara u pobočnoj kapeli velik blok kamena (146 X 94 koliko se može izmjeriti), moguće antikni jer se građa Andautonije upotrebljavala kod gradnje crkve. Iza tog oltara primijetila sam 262 cm visoki kameni stup. Na njemu je po svoj prilici stajao kip ECCE HOMO od žućkastog pješčenjaka, koji u ruci drži trstiku od željeznog trna. Ta plastika, visoka 125 cm (oštećena), datirana je godinom 1711. Iz toga vidimo, da se i u ovome kraju u doba ranog baroka podizala javna plastika u obliku pila.

Među reprezentativnije barokne građevine u Turopolju, koje su profanog značaja idu tzv. »Turopoljski grad« u Velikoj Gorici i Lukavec, oba iz XVIII st.

Teška, pačetvorinasto zasnovana jednokatna masa palače u Velikoj Gorici pod visokim krovištem na četiri vode slikovito se otvara u prizemlju prema trgu sa zelenilom, obljubljenim motivom arkada s trijemom. Dvorana na katu, gdje su se održavala »spravišća« pomnjivije je ukrašena na stropu štukaturom. Ta skladno

Ulaz u grad Lukavec
(Fototeka Konzervatorskog zavoda u Zagrebu)

proporcionirana zgrada, osim svoje arhitektonske vrijednosti ima i kulturno-historijsku, jer je najuže povezana sa najvažnijim zbivanjima u prošlosti Turopolja, baš kao i tzv. grad Lukavec, koji osamljen dominira plodnom ravnicom u blizini Donje Lomnice, nedaleko same Velike Gorice.

Lukavec je iznimno zanimljiva arhitektura, ne samo s obzirom na Turopolje. Drveni kaštel je vjerojatno negdje sredinom XVIII st. zamijenio današnji objekt, zidan od opeka, temeljen na pilotima. Već 1705. god. odlučila je općina, da umjesto drvene građevine podigne takovu, koja će biti od trajnije građe, nego što je drvena. No tek se 1749. spominje, da se turopoljske povlastice i pečat čuvaju »vu bolti« grada Lukavca.[44] Današnji dvor tlocrtno je zasnovan, — kao kakav kaštel, — u obliku četverokuta s unutarnjim dvorištem, a na uglovima su rizalitno podignute prizmatične kule. U doba baroka neki dvorci zatvorenog, kao i otvorenog tipa u kontinentalnom dijelu Hrvatske dobivaju na uglovima kule cilindričnog oblika (Kerestinec, Donje Oroslavje, Lužnica). Lukavec umjesto takovih ima prizmatične kule, sa zasebnim, slikovitim krovištima, pa takovom varijantom obogaćuje onu tipološku interesantnu feudalnu arhitekturu, koja je još u biti renesansne

Velika Mlaka, detalj unutrašnjosti drvene kapele sa slikarijama sredine 18. st.

koncepcije, ma da je izvedena u doba baroka. Taj dvor turopoljskog plemstva, opskrbljen puškarnicama, — prema tome obrambenog značaja, — razlikuje se od ostalih još i time, što se nad glavnim ulazom, gdje je na portalu uklesan turopoljski grb s godinom 1752., izdiže visoki toranj, koji kao da evocira branič-kulu burga. Pod tim je tornjem bila čuvena kapela sv. Lucijana, gdje su se vršili obredi o Lucijinom, kad su se držala staleška »izborna spravišća«. Vjerojatno u drugoj polovini XVIII st. taj je oratorij bio ukrašen freskama, koje su zanemarene, kad je kapela 1852. bila dokinuta; od 1848. se naime restauracije nisu više vršile u Lukavcu.[45] Dvorište oživljavaju hodnici s arkadama, a u sredini je bunar iz 1785. Čitav pak kompleks dvora opasan je šančevima, koji su — uređeni 1762. — primali vodu potoka Lukavca, tako da se dvoru prilazilo dizivim mostom. Ispravno njegovan, s doličnom namjenom, taj dvor u zagrebačkoj okolici sa svojom vegetacijom i vitkim jablanovima, mogao bi postati jedan od najprivlačivijih spomenika kulture ove vrsti, ne samo u Turopolju, nego čitave Hrvatske. Sam po sebi predstavlja arhitektonski biser graditeljstva XVIII stoljeća, a osim toga ima historijski i kulturno-historijski značaj; tu su se u dvorani održavala »turopoljska spravišća«, tu su se čuvale isprave s povlasticama od XIII st. na dalje, pečati, zastave, portreti istaknutijih ličnosti sve do 1848., kad je »archivum secretum« prenesen u vijećnicu u Veliku Goricu.[46]

Od djelatnosti iz prve pol. XIX st., koja je dodirnuta, jer još tada nastaju drvene kapele u Velikoj Gorici i Gustelnici, spominjem kao dosta osamljeni primjer svog vremena oltar tipa tabernakul u kapeli u Črnkovcu, koncipiran klasicistički, s menzom u obliku sarkofaga, koji počiva na životinjskim šapama.

U drugoj polovini XIX st. zahvaća Turopolje kasni historicizam, koji je restauracijama njegovog najistaknutijeg pretstavnika H. Bollèa znatno izmijenio raniji izgled napose crkava u Velikoj Gorici i Dubrancu, a osiromašio Turopolje za brojne umjetnine u crkvenom inventaru. U tom vremenskom razdoblju podignute su — kako je navedeno — drvene kapele u Cvetković Brdu i Gustelnici, zatim neke kapele, koje su s arhitektonskog stanovišta beznačajne i župna crkva sv. Antuna Pad. u Bukevju, koja predstavlja značajniji napor historicizma u ovome kraju. Prije nje je tu postojala, — kako suvremene novine donose, — »mala prosta daščara, kakovih sada već hvala Bogu i u samoj tužnoj Bosni malo ima«. Sadašnja građevina građena je zaslugom Petra Vlašića sredstvima iz vjerozakonske zaklade. Kako se navodi, da su župljani unapređivali njezinu gradnju težačkim radom dvije godine, a zgrada bijaše blagoslovljena 1870., nastala je prema tome između 1868. i 1870. Nov inventar nabavljen je iz Beča, a tekstilne predmete (ruho, jastuci) darovala je supruga vlastelina Ferića iz Obeda.[47] Od starijeg inventara zapaženo je rokoko kandilo.

U ovom pregledu nije, dakako, bilo govora o svim spomenicima ovog područja, jer s istraživanjima tog materijala ovdje još treba nastaviti. No već se iz ove šetnje kroz vjekove, na kojoj su nas vodili dosad poznati spomenici kulture iz prošlosti, pokazuje, da su oni u Turopolju već veoma prorijeđeni. To upućuje na to veću pažnju, kako bi se sačuvalo bar ono, što je od te nekoć bogate djelatnosti ovdje preostalo. U taj bi program trebalo uključiti također napose etnografska i arheološka istraživanja; etnografska, jer materijal tog

značaja u novim uslovima života naglo nestaje, a arheološka, da raščiste važnije probleme na ovom terenu. Nema sumnje da bi odgovor na neka pitanja našla povijest umjetnosti istražujući Petrovinu, a arheologija istražujući Andautoniju; ovo bi bio dug ne samo prema našoj, nego i prema nauci međunarodnog značaja.

BILJEŠKE:

1. Podatke o spomenicima NOB-e vidi u D. Korać, Spomenici i spomen-ploče u čast učesnika i događaja NOB na području Zagreba, Zagreb, 1958. i M. Konjhodžić, Sjećanje u kamenu, Zagreb, 1960.
2. Za arheološke nalaze vidi: V. Hoffiler i B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien I, Zagreb, 1938. J. Klemenc, Arheologische Karte von Jugoslavia, Beograd, 1938; I. Degmedžić, Sadržaj antiknih kamenih spomenika nađenih u Zagrebu i okolici, Iz starog i novog Zagreba I, Zagreb, 1957., p. 96, 100, 103, 106.
Ima i neodređenih nalaza: u Stružecu se na pr. za niskog vodostaja Save vide dva bunara 6—7 m duboka, nađena 1936; u Vukovini se bilježi ? rimska utvrda, a u Velikoj Gorici ? rimski grobovi.
3. O tim nalazima vidi Lj. Karaman, Iskopine društva »Bihača« u Mravincima i starohrvatska groblja. Rad JAZU, 268, umj. r. 4, Zagreb, 1940., p. 2; za novo atribuiranje tog materijala vidi dr Z. Vinski, Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi u Zagrebu i u njegovoj okolici, Iz starog i novog Zagreba II, Zagreb, 1960., p. 50—51.
4. O gradu Lukavcu vidi: E. Laszowski, Pl. općina Turopolje I, Zagreb, 1910; Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1920, p. 62.
Priopćujem razasute bilješke, koje spominju u Turopolju još neke gradove, koje bi još bilo potrebno istražiti:
Na Peršinovcu spominje prije kojih sto godina Sabljar Peršin grad ili Gradišće. God. 1950. upozorili su me domaći ljudi da je bio istočno od ceste Donji Lukavec — Dubranec u vinogradu, gdje da se još nailazi na kamen i opeke. — Kod Velike Gorice Sabljar spominje grad »Cernec«. — On navodi da se vide temelji grada Črnkovca kod Save u Ščitarjevu. Tamo je 1895. nađen grb iz 1689. koji potječe iz Starog Čiča, o čemu će biti riječ. — Sabljar navodi i grad Škutar (Scutarium) koji da se nalazio prema selu Sasi. Da li je on dao ime Ščitarjevu? Za njega sam se raspitavala kod domaćeg pučanstva 1951; ne postoje više — kako kažu ljudi — ni temelji. — Kod novog Čiča spominje se grad, spaljen već za Andrije Mlečanina (XIII st.) — o tom Čuk, Zagrebačka županija oko XIII st., Zagreb, 1942., p. 140; još 1875. spominje se između Starog i Novog Čiča »gradište«. — Grad Želin Čiče spominje se u posjedu Erdödya; kraj njega da je nađen bakreni buzdovan. — (Bilješke Sabljara u Konzervatorskom zavodu u Zagrebu).
5. T. Smičiklas, Cod. dipl. V, Zagreb, 1907., p. 425; za kombinaciju s Podotočjem vidi Čuk, o. c., p. 139.
6. O tom J. Barlè, Povijest turopoljskih župa, Zagreb, 1911., p. 206—210.
7. I. Degmadžić, o. c., p. 96.
8. Dr J. Buturac, Popis župa zagrebačke biskupije od g. 1334., Zbornik zagrebačke biskupije I, Zagreb, 1944., p. 427—8.
9. J. Barlè, Zagrebački arcidakonat do god.
11. J. Barl 1642., Zagreb, 1903., p. 43, 35—6.
10. J. Barlè, Povijest turop. ž., o. c., 191—4.
11. J. Barl,è o. c., p. 129—133.
12. J. Barlè, Zagrebački arcidakonat, o. c., p. 80.
13. Cod. Dipl. XI, p. 352: . . . »ab hinc per eandem viam procedit usque ad monticulum ubi sunt quedam sessiones antique prope ecclesiam sancti Martini« . . .
14. Napominjem da je interes za drvenu arhitekturu vladao unutar Povjerenstva za čuvanje spomenika (preteča Konzervatorskog zavoda u Zagrebu); g. 1916., arhitektonski je snimao arh. Pilar kurije: Pogledićevo, Kurilovec, Josipovićevo, a 1917. Obed i Vukovinu. Bilo bi vrlo korisno da se pronađu te snimke. — Prije rušenja kurije Arbanasa u Donjoj Lomnici arhitektonsku snimku načinio je prof. arh. A. Mohorovičić, koji se na nju osvrće u radu: O analizi pučke arhitekture, Bulletin JAZU, god. V, Zagreb, 1957., br. 1 p. 8—13; tu je donesena i fotografija kurije.
15. J. Horvat, Kultura Hrvata kroz 1000 godina, I, Zagreb, 1939., p. 411.
16. J. Barlè, Povijest turop. ž. o. c., p. 191.
17. Barlè, o. c.
18. Lj. Topali, Drvene crkvice i seljačko drveno građevinarstvo u Turopolju, Etnografska istraživanja i građa III, separat, Zagreb, 1941.
19. A. Horvat, Prilog poznavanju nestale drvene arhitekture s područja kotara Koprivnice, Bulletin, JAZU, u štampi.
20. J. Barlè, Povijest turop. ž., o. c., p. 152.
21. M. Kus Nikolajev, Slika sv. Kümmernisse u Velikoj Mlaki, Etnološka biblioteka 8, Zagreb, 1930; — O Velikoj Mlaki osim navedene literature (Barlè, Topali, vidi: J. Strzygowski, O razvitku starohrvatske umjetnosti, Zagreb, p. 74—77; W. A. Oerley, Legende und Deutung, Neue Ordnung, 18. IV 1943., p. 8—9; Ing. M. Fučić, Drvena arhitektura u Hrvatskoj, Bulletin JAZU g. VII., Zagreb, 1959., br. 1, p. 6—9; Dr A. Schneider, Popisivanje i foto snimanje umj. spomenika, Ljetopis JAZU sv. 51, Zagreb, 1939., p. 157. — Spomenuto »Povjerenstvo« izaslalo je prije pregradnje kapele 12. X 1911. konzervatora Schöna, da kapelu pregleda i snimi (arhiv Konzervatorskog zavoda, Zagreb).
22. J. Barlè, Povijest turop. ž., o. c., p. 149 sa sl.
23. o. c., p. 205 sa slikom; danas u kapeli sv. Lovre u Velikoj Gorici.
24. o. c., p. 24
25. o. c., p. 148
26. o. c., p. 140
27. Onaj u Plesu, štampan us Münchenu 1661, uvezan u kožu, s bakrorezima vjerojatno potječe iz župne crkve.
28. J. Barlè, Povijest o. c., p. 89.
29. o. c., p. 151
30. o. c., p. 32
31. o. c., p. 23
32. o. c., p. 136, 23, 216, 220, 92
33. o. c., p. 18
34. Lj. Topali, o. c., p. 8
35. J. Barlè, o. c., p. 179
36. o. c., p. 34
37. o. c., p. 136—145
38. O tom A. Horvat, O baroknom klasicizmu u Pogančecu, Bulletin JAZU, Zagreb, 1960., br. 2—3.

39. Barlè, Povijest o. c., p. 194—205
40. o. c., p. 22—31
41. Dr J. Brunšmid, Kameni spomenici hrv. nar. muzeja u Zagrebu, Vjesnik HAD N. S. XII, Zagreb, 1912, p. 170.
42. Barlè, o. c., p. 215—16
43. I. Kukuljević Sakcinski, Nadpisi sredovječni i novovjeki, Zagreb, 1891., p. 268—9 donosi i zvono iz 1680., koje ne postoji više.
44. E. Laszowski, Pl. općina Turopolje I, Zagreb. 1910., p. 281—300.
45. Barlè, Povijest, o. c., p. 100—101
46. Osim arhivalija koja su se čuvala u Velikoj Gorici i Lukavcu u tom je kraju bilo dosta arhivalnog materijala sudčija po pojedinim selima, koje je prikupio Državni arhiv u Zagrebu 1950. Još i danas nalazi se kod pojedinih porodica zanimljivih isprava, koje govore o prošlosti ovoga kraja, kao npr. u Donjoj Lomnici i Velikoj Mlaki.
47. O Bukevju vidi: Dopis iz odranskog kotara, Kat. list, tečaj 21, Zagreb, 1870., p. 369.

Dr Anđela Horvat